

Het Verre Oosten

Het Verre Oosten

Oog in oog met het China van Mao

Erik Zürcher

Onder redactie van Erik-Jan Zürcher en Kim van der Zouw

AUP

Ontwerp omslag: Sander Pinkse Boekproductie

Lay out: Crius Group, Hulshout

ISBN 978 94 6298 050 1

e-ISBN 978 90 4852 985 8 (pdf)

e-ISBN 978 90 4852 986 5 (ePub)

NUR 630

© E.-J. Zürcher, H. van der Zouw / Amsterdam University Press B.V.,
Amsterdam 2016

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voorzover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 j° het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

Voor Emma en Otto

Ter herinnering aan hun opa en oma

Inhoud

Inleiding	9
Van Moskou naar Beijing	25
Brief 1: Beijing, 24 september 1964	26
Zes weken Beijing	35
Brief 2: Beijing, 3 oktober 1964	35
Brief 3: Beijing, 10 oktober 1964	49
Brief 4: Beijing, 18 oktober 1964	58
Brief 5: Beijing, 23 oktober 1964	65
Brief 6: Beijing, 25 oktober 1964	71
Brief 7: Beijing, 29 oktober 1964	75
Brief 8: Beijing, 1 november 1964	78
Naar Xi'an en Luoyang	83
Brief 9: Luoyang, 9 november 1964	93
Van Beijing naar Kanton	99
Brief 10: Beijing, 14 november 1964	101
Brief 11: Nanjing, 22 november 1964	105
Brief 12: Suzhou, 29 november 1964	112
Brief 13: Shanghai, 6 december 1964	119
Guangzhou en Hong Kong	129
Brief 14: Guangzhou, 13 december 1964	129
Brief 15: Guangzhou, 19 december 1964	134
Brief 16: Hong Kong, zaterdag 26 december 1964	141

Inleiding

Op 13 september 1964 werd mijn vader, Erik Zürcher, 36 jaar. Zijn verjaardag werd dat jaar niet, zoals te doen gebruikelijk, overdag met koffie en taartjes en verhitte discussies in de familiekring gevierd, maar 's avonds in de vorm van een groot feest bij Kitty en San Go,¹ een bevriend echtpaar met een groot huis. Het was een feest met vrienden en collega's, de meesten uit de kring van het Sinologisch Instituut in Leiden. Er was drank, veel drank, er was muziek en werd gedanst en gespeecht. Vooral het dansen was uitzonderlijk voor dit gezelschap, voor wie een feestje meestal bestond uit drinken, roken en eindeloos ouwehoeren.

De reden voor al deze uitbundigheid was dat het verjaardagsfeest ook tegelijk een afscheid was: samen met zijn oude studievriend Gan Tjiang-Tek,² conservator van de Chinese collectie op het Rijksmuseum voor Volkenkunde in Leiden, zou Erik twee dagen later voor zes maanden op reis gaan, waarvan hopelijk vier maanden in China.

In 1964 was Erik Zürcher al drie jaar hoogleraar in Leiden. Hij was 'sinoloog', dat wil zeggen: hij had Chinese taal en letterkunde gestudeerd en was ook, in 1959, op dat gebied gepromoveerd. Toch was hij in 1961 niet tot hoogleraar *Chinees* benoemd. Daarvan had Leiden er namelijk al eentje: Anthony ('Toon' voor intimi) Hulsewé en met een handvol studenten Chinees per jaar zou twee hoogleraren teveel van het goede zijn geweest. Maar Erik was wel een briljante

1 Go Lam-san: apotheker in Leiden en familievriend van Erik.

2 Gan Tjiang-Tek was in 1919 in Bandung geboren en kort na de oorlog voor studie naar Nederland gekomen. Hij was in 1963 tot Nederlander genaturaliseerd. Tek zou levenslang vrienden met Erik en Henny blijven en aanwezig zijn bij hun beider crematies.

student geweest en zijn proefschrift, *The Buddhist Conquest of China*, waaraan hij zes jaar had gewerkt, was onmiddellijk bij verschijning herkend als een baanbrekend werk. Met aanbiedingen van diverse Amerikaanse universiteiten op zak, kon hij zijn eisen stellen. Leiden wilde hem behouden en benoemde hem daarom al in 1960 tot lector (een inmiddels verdwenen universitaire rang onder professor) en minder dan een jaar daarna, in 1961, tot hoogleraar, en wel hoogleraar in de 'Geschiedenis van Oost-Azië, in het bijzonder de betrekkingen tussen Oost en West'. Deze ietwat bizarre leeropdracht moest het mogelijk maken hem naast de achttien jaar oudere Hulsewé te benoemen.³ De opdracht sloot overigens wel heel goed aan bij Eriks belangstelling. Zijn proefschrift gaat over de manier waarop het (van oorsprong Indiase) boeddhisme zich in China heeft verspreid en de veranderingen die het daarbij heeft ondergaan en in zijn latere leven zou hij erg geïnteresseerd raken in de geschiedenis van de vroege katholieke missie in China, in het bijzonder die van de jezuïeten. Allebei voorbeelden van contacten tussen verschillende culturen, waarbij de onderliggende (vergelijkende) vraag was waarom in China het boeddhisme wel en het christendom niet een volksreligie was geworden.

Het had weinig gescheeld of Erik was helemaal nooit sinoloog geworden. Hij was naar Leiden gekomen om Egyptologie te studeren en ook daadwerkelijk aan die studie begonnen. Dat hij sinoloog werd, was het werk van dezelfde Tek met wie hij in 1964 op reis ging. Tijdens de ontgroening bij het Leidsch Studenten Corps ontdekte Tek

3 Wie meer wil weten over de geschiedenis van de sinologie in Nederland en in Leiden, kan het best terecht bij W.L. Idema (red.), *Chinese Studies in the Netherlands: Past, Present and Future*, Leiden: Brill, 2014.

(die al ouderejaars was) Erik, die zich schuilhield achter de jassen in de garderobe. In plaats van hem aan te geven, begon Tek op Erik in te praten over de voordelen van de studie Chinees. Enige tijd later maakte Erik inderdaad de overstap.

Erik was voor 1964 al vaker lang van huis geweest. Na zijn studie was hij door zijn leermeester, de beroemde Leidse sinoloog J.J.L. Duyvendak (Hulsewé's voorganger),⁴ in 1952 'uitgeleend' aan diens Zweedse collega, de bejaarde kunsthistoricus Osvald Sirén. Dat ging toen zo. De relatie van een hoogleraar met zijn studenten, assistenten en promovendi was een mengeling van een gildeachtige meester-gezelverhouding en een vorm van lijfeigenschap. Het aanbod van de briljante, maar ook zeer autoritaire, Duyvendak om voor een half jaar naar Stockholm te verhuizen was voor Erik letterlijk 'an offer he couldn't refuse'.

Makkelijk kan dat niet geweest zijn, want Erik was behalve afgestudeerd ook recent gehuwd, en wel met degene die in dit boek niet aan het woord komt, maar toch een hoofdpersoon is: Henny Dineke Bulten, mijn moeder. Het is kenmerkend voor de academische verhoudingen dat Erik voor dat huwelijk ook de toestemming van Duyvendak had gevraagd, en gekregen. Na enige maanden reisde Henny hem weliswaar achterna naar Zweden, maar toch: zo kort na hun trouwen was het al een eerste gelegenheid waarbij ze thuis in haar eentje achterbleef als offer aan de wetenschap. Tijdens het werk aan het proefschrift verhuisde Erik nog een keer voor enkele maanden naar Parijs, om begeleid te worden door de eminente Franse boeddholoog Paul

4 J. (Jan) J.L. Duyvendak (1889-1954). In Leiden benoemd in 1919 na jaren als tolk/vertaler aan de Nederlandse ambassade in Beijing te hebben gewerkt. Was prominent lid van de Nederlandse academische wereld, o.a. als rector van de Rijksuniversiteit Leiden.

Demiéville, een vriend van Duyvendak. Leiden had vanaf 1956 zelf ook een hoogleraar boeddhologie, Jan de Jong, maar om niet meer te achterhalen redenen koesterde Erik een diepgewortelde afkeer van hem. Vermoedelijk had hij het gevoel dat De Jong hem uit concurrentieoverwegingen niet wilde helpen. Op naar Parijs, dus, waarbij Henny – inmiddels met zoontje – in Oegstgeest achterbleef.

Hoewel langdurig reizen voor studie of werk dus niet nieuw was, was de reis naar China in september 1964 van een andere orde. Erik was ook na zes jaar studie, zes jaar promoveren en drie jaar hoogleraarschap nog nooit in China geweest. Tegenwoordig is dat niet meer voorstelbaar. Iedere student Chinees gaat een jaar naar China, of zelfs nog langer. China is de op-drie-na populairste toeristische bestemming in de wereld (met 55 miljoen bezoekers per jaar) en massa's zakenlieden vliegen onophoudelijk op en neer. Dat was in 1964 heel anders. China was in een tijd dat alleen de jetset vloog en de meeste mensen de binnenkant van een straalvliegtuig alleen uit films kenden, ontzaglijk ver weg. Directe vliegverbindingen tussen Nederland en China bestonden niet. De trein deed er tien dagen over en per schip kostte het minstens drie weken.

Ver was China natuurlijk altijd geweest, de uitdrukking 'Het Verre Oosten' (ook geliefd bij Chinees-Indische restaurants, waar het misschien nostalgie uitdrukte) komt niet uit de lucht vallen. Maar in de tijd dat Erik studeerde en aan zijn wetenschappelijke loopbaan begon, was het verder weg dan het lange tijd was geweest. Voor de Tweede Wereldoorlog waren er intensieve handelscontacten geweest en een zeer actieve missie en zending. Bovendien zorgde de meer dan een miljoen zielen sterke Chinese gemeenschap in Nederlands-Indië voor voortdurend contact. Dat was met het uitbreken van de oorlog voorbij. In de jaren

onmiddellijk na de oorlog was China verwickeld in een bloedige burgeroorlog. Toen Erik derdejaarsstudent was, in 1949, nam de Communistische Partij van Mao Zedong de macht over. Voor Nederland was dat minder traumatisch dan voor de Britten en Amerikanen met hun grote belangen in China (Nederland was bovendien tot over de nek verwickeld in zijn postkoloniale oorlogen in Indonesië, waar Eriks oudere halfbroer Jan meevocht), maar het uitbreken van de Korea-oorlog in 1950 maakte aan alle contacten een einde. Nederland volgde als NAVO-bondgenoot onmiddellijk de Verenigde Staten door Noord-Korea als agressor te brandmerken en Nederlandse vrijwilligers, onder wie Eriks latere collega, de hoogleraar Japans Frits Vos (ook op het afscheidsfeestje in 1964), gingen vechten in Korea. Vanaf dat moment was China niet alleen meer heel ver, maar zat het ook potdicht, althans voor westerlingen. Wat er aan berichten over het land naar buiten kwam, was voor een groot deel gebaseerd op geruchten en speculatie, wat zowel tot grote overdrijving (van het gevaar dat van China uitging) als tot serieuze onderschatting (van de dodentallen in de grote hongersnood) kon leiden. Het bezoek van Erik en Tek was dus nogal uitzonderlijk. Ze konden gaan omdat de reis een 'officieel' karakter had. Erik had een dubbele opdracht: voor de Nederlandse Organisatie voor Zuiver Wetenschappelijk Onderzoek (ZWO, de voorganger van het huidige NWO) moest hij Chinese onderzoeksinstellingen inventariseren en de mogelijkheden voor samenwerking onderzoeken en voor de Leidse Universiteit onderzocht hij de mogelijkheden voor de uitwisseling van studenten, en met name voor Leidse studenten Chinees om een tijd in China door te brengen. Teks opdracht was om voor het museum voortbrengselen van traditionele volkscultuur in te kopen. De reis was zorgvuldig voorbereid en de regie lag

van begin tot eind in handen van het staatstoerismebureau Lüxingshe, dat bepaalde wie wanneer waarnaartoe mocht reizen.

Met de kennis van nu kunnen we zien dat Erik en Tek China bezochten tijdens een 'window of opportunity'. De Volksrepubliek bestond vijftien jaar (zij zouden de grootse viering daarvan meemaken). Het land was zich aan het herstellen, niet alleen van de verschrikkingen van de Japanse bezetting en de burgeroorlog, maar ook van wat ironisch genoeg als 'De Grote Sprong Voorwaarts' de geschiedenis is ingegaan.

In 1958 had een radicale vleugel binnen de leiding van de Communistische Partij onder aanvoering van Mao Zedong, tegen de zin van gematigden als Liu Shaoqi, Zhou Enlai en Deng Xiaoping, een grootschalig economisch hervormingsprogramma doorgedrukt dat eigenlijk een soort Chinese versie was van de collectivisering en industrialisering die Stalin in de jaren dertig in de Sovjet-Unie had doorgevoerd. Het doel was hetzelfde: het land in een ijtempo industrialiseren. De staat zou die industrialisering bekostigen uit de winsten die ze zou maken uit het staatsmonopolie op de handel in landbouwproducten. Door graan en rijst goedkoop in te kopen bij de boeren en duurder te verkopen aan de stedelingen en aan het buitenland zou het geld voor fabrieken, dammen, spoorwegen en schepen worden bijeengeharkt. Omdat te verwachten was dat de boeren die de overweldigende meerderheid van de Chinese bevolking uitmaakten, zich zouden verzetten, werd de landbouw gecollectiviseerd: de particuliere boerderijen en kleine coöperaties gingen onder dwang op in grote communes, die onder partijtoezicht werden geplaatst. Een van de meest wereldvreemde kanten van Mao's campagne was dat de kleine boeren opdracht kregen hoogeventjes te bouwen

en daarin zelf ijzer te gaan produceren, onder andere door alle beschikbare metalen voorwerpen, tot en met overtolle kookpannen, om te smelten tot grondstoffen voor de industrie.

In 1958-1961 ging de 'Grote Sprong Voorwaarts' als een verwoestende storm door het land. Hij leidde tot een economische en menselijke catastrofe en tot een van de grootste hongersnoden in de Chinese en wereldgeschiedenis. Er is veel discussie over het aantal slachtoffers, maar de schattingen lopen van 23 miljoen tot 45 miljoen doden. Intussen bleef China gedurende de hele periode van de Sprong op grote schaal graan exporteren om deviezen te verdienen voor de industrialisatie!

Vanaf 1960 kwam er binnen de partij verzet tegen Mao's politiek en op het partijcongres van 1962 werd Mao openlijk bekritiseerd en gedwongen tot publieke 'zelfkritiek'. Hij behield zijn positie als voorzitter van de partij, maar was zodanig in diskrediet gebracht dat hij de dagelijkse leiding uit handen moest geven. Hoewel Mao het symbool bij uitstek van de Chinese revolutie bleef, waren het 'gematigden' als Liu Shaoqi, Deng Xiaoping en Zhou Enlai die de dienst uitmaakten in het China dat Erik en Tek in het najaar van 1964 bezochten. Pas twee jaar na hun bezoek, in 1966, zou Mao *va-banque* spelen en door het lanceren van de 'Grote Culturele Revolutie' de macht heroveren en zijn concurrenten uitschakelen.

Anders gezegd: onze reizigers bezochten China juist gedurende de adempauze van 1962 tot 1966, waarin het land niet ten prooi was aan de megalomane projecten van ideologische scherpslijpers. Dat verklaart zeker het tamelijk positieve oordeel dat Erik over de toestand in China en het communistische systeem heeft. Hij was zelf, ondanks of doordat hij in een communistisch gezin was

opgegroeid, zeker geen communist maar in deze tijd nog wel in algemene zin 'links' – fel antikoloniaal, tamelijk anti-Amerikaans en behept met een soort dubbelzinnige afkeer van de bourgeoisie waarvan hij, als Leids hoogleraar, natuurlijk ook zelf deel uitmaakte.

Zijn positieve oordeel werd deels ook ingegeven door een enigszins oriëntalistische of paternalistische houding: 'Wij (westerlingen) zouden niet in zo'n systeem kunnen leven maar voor hen (Chinezen) is het de enige manier', schrijft hij in zijn dagboek. Daarbij was Erik wel kritisch over de voortdurende, alles doordringende, propaganda en indoctrinatie; duidelijk kritischer in ieder geval dan Tek, die zich sterk met het 'nieuwe China' vereenzelvigde en in Eriks ogen nogal naïef was. Ze hadden er verhitte en soms venijnige discussies over, maar de vriendschap kon ertegen.

Het was lange tijd onzeker hoe lang Erik en Tek in China zouden mogen blijven. Uiteindelijk bleven zij er drie maanden. De dag voor Kerstmis gingen zij de grens over naar het toen nog Britse Hong Kong. In Hong Kong brachten ze nog enige tijd samen door, maar daarna splitsten zich hun wegen: Tek ging naar zijn familie in Indonesië, Erik naar Japan. Van daaruit keerde hij via India, Egypte (waar mijn moeder en ik zich bij hem voegden), Turkije en Griekenland terug naar Nederland.

Gedurende de hele reis naar en door China hield Erik trouw een dagboek bij. Daarnaast schreef hij iedere week, meestal op zondag, een uitgebreide brief aan Henny in Oegstgeest (waarvan mij dan weer delen werden voorgelezen). Hij had voor de reis een moderne Fujica spiegelreflex-camera aangeschaft en maakte daarmee honderden foto's, of eigenlijk: dia's. Dia's waren uiterst hip in het Nederland van de vroege jaren zestig en, wat terugkijkend vanuit 2015 vreemd overkomt, het was volkomen geaccepteerd

je vrienden en buren uit te nodigen om hen een avond lang onder het genot van wijn en kaas te vervelen met een urenlange diavertoning over je eigen belevenissen. Voor Erik zouden dia's een centrale rol in zijn werk gaan spelen. In de jaren zeventig en tachtig bouwde hij een beeldarchief van ruim 20.000 dia's op (voor het overgrote deel foto's uit boeken en tijdschriften). Vanaf 1991 vormden die de basis van het project 'China Vision'. Eind jaren negentig werd dit diaproject ingehaald door de digitale revolutie en werd het onder Eriks opvolgers een van de vroegste voorbeelden van digitalisering in het universitair onderwijs.

De dia's die Erik in China maakte hebben de tand des tijds, of eigenlijk vijftig jaar opslag in de vochtige polder van Warmond, niet doorstaan. Het dagboek en de brieven wel. Dat zijn dan ook de bronnen waarop dit boekje is gebaseerd. Erik schreef in 1964 in zijn dagboek: 'Puck⁵ bewaart al mijn brieven. Leuk voor later'. Meer dan vijftig jaar later, begin 2015 bleek dat dat inderdaad waar was.

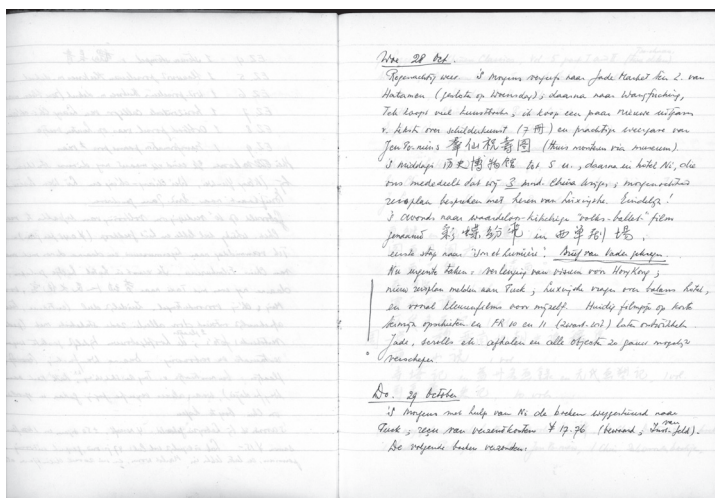
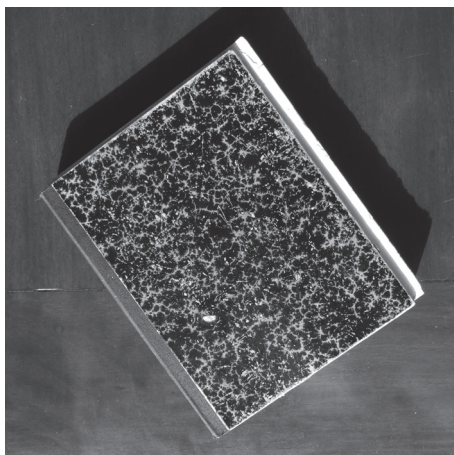
Erik Zürcher bleef hoogleraar in Leiden tot in 1993. Hij ontwikkelde zich tot Nederlands bekendste 'China-kenner' en kreeg vanaf late jaren zeventig een speciale band met de koninklijke familie. Ook na zijn emeritaat in 1993 bleef hij doorwerken, deels in steeds kleinere hoekjes van het instituut waarvan hij directeur was geweest, deels thuis in het grote afgelegen huis in Warmond. Daar stierf hij, na een paar door gezondheidsproblemen en toenemende blindheid zware laatste jaren, in februari 2008. Hij was 79. Henny bleef alleen achter in een groot huis en voelde niet de minste behoefte Eriks spullen op te ruimen en uit huis te doen.

5 Om nu niet meer te achterhalen redenen noemden Henny's ouders haar in haar jeugd al 'Puck'. Die gewoonte nam Erik over. Hij sprak wel over haar als Henny, maar sprak haar aan als Puck. Zoals uit de brieven blijkt, was haar koosnaam voor hem 'Eerft'.

Alles bleef zoals het was, behalve dat zijn wetenschappelijke boeken aan de universiteitsbibliotheek van Leuven werden geschonken (Erik voelde zich het meest verwant met het soort onderzoek dat daar werd gedaan).

Begin 2015, toen Henny op 87-jarige leeftijd zelf overleed, bijna exact zeven jaar later dan Erik, troffen Kim en ik zijn pakken en dassen nog in de kasten, zijn jassen (met de rolletjes King pepermunt nog in de zak) aan de kapstok en door het hele huis eindeloos veel laden vol papier. Uit het middelste laatje van de secretaire van mijn moeder kwamen ze tevoorschijn: veertien luchtpostenveloppen met Chinese postzegels groot en rood als propagandaposters en in iedere envelop drie lichtblauwe dundrukvelen, tot aan de randen volgeschreven met mijn vaders kenmerkende minuscule maar toch heel goed leesbare handschrift.

De volgende weken en maanden waren voor Kim en mij een afmattende orgie van pakken, uitruimen, weggooien en wegbrengen, wat natuurlijk voortdurend een confrontatie met zich meebracht met de voorbije levens van Erik en Henny en met mijn eigen jeugd. Weken na de ontdekking van de brieven in de secretaire kwam ik in het bureau van mijn vader een oud schoolschrift tegen met een harde, zwart-groen gemarmerde kaft. Het was bij lezing van de eerste zinnen direct duidelijk dat dit een reisdagboek was, en wel van dezelfde reis naar China uit 1964. Twee documenten over hetzelfde onderwerp die gedurende vijftig jaar door twee verschillende mensen gescheiden waren bewaard, waren nu herenigd. Het idee om ze in enige vorm uit te geven werd ter plekke geboren. Immers: hoewel het hier om heel persoonlijke documenten ging, hadden ze eigenschappen die ze ook voor anderen interessant zouden kunnen maken: het waren ongecensureerde rapportages over een toen nog hermetisch gesloten land, gemaakt door

Het reisdagboek.

een waarnemer die niet zomaar toerist of zakenreiziger was, maar een professioneel opgeleide China-kenner, die de taal kende en zijn ogen en oren de kost gaf.

Bij een eerste lezing van de brieven en het dagboek was duidelijk dat het hier inderdaad om een interessante

historische bron ging. De tekst las soms als een bericht van een andere planeet of als iets uit een tijds capsule, voornamelijk door de totale metamorfose die China sinds die tijd heeft ondergaan, maar ook door de blik die lezing van de teksten toelaat op de manier van leven en omgangsvormen van Nederlanders in de jaren zestig. En natuurlijk door de soms archaïsche spelling en woordkeus.⁶ Het is waar, om J.P. Hartley's befaamde openingszin te citeren: 'The past is a foreign country, and they do things differently there'.⁷ Tegelijk is de tekst ook zo persoonlijk dat degenen die hem gekend hebben Eriks stem zonder moeite herkennen – je hoort hem praten!

Nadat Amsterdam University Press zich geïnteresseerd toonde in een eventuele uitgave vroegen we ons af wat het 'format' van zo'n boek zou kunnen zijn. Het gaat natuurlijk om twee heel verschillende sets bronteksten. De dagboek-aantekeningen schreef Erik voor zichzelf; ze zijn bedoeld als herinnering en geheugensteuntje en staan vol met verwijzingen in het Chinees naar mensen, instellingen en begrippen. De brieven zijn gecomponeerde teksten, bedoeld om het thuisfront op de hoogte te houden, maar duidelijk ook om te amuseren. Soms vullen de twee bronnen elkaar aan, soms overlappen ze en soms gaan ze in heel andere richtingen.

Kim en ik besloten de brieven als de basis van dit boekje te nemen. De brieven bezorgen we hier integraal, met uitzondering van enkele passages die alleen maar betrekking hebben op Henny's wederwaardigheden in Oegstgeest en Leiden en geen enkele relatie met de Chinese reis hebben.

6 In de teksten van Erik hebben we de spelling van het Nederlands (die in vijftig jaar sterk is veranderd) gemoderniseerd en dat geldt ook voor de transcriptie van Chinese namen en termen. Erik gebruikte nog de toen gebruikelijke Wade-Giles-transcriptie, wij de nu gangbare Pinyin-transcriptie.

7 J.P. Hartley, *The Go-between* (Londen: Hamish Hamilton, 1953, p. 1).

Van de dagboeken nemen we fragmenten op die een aanvulling op de brieven vormen: ofwel omdat iets wat op zich interessant is in de brieven niet aan de orde komt, ofwel omdat het een passage in die brieven juist verduidelijkt. Nadat we een eerste ruwe versie van het manuscript hadden samengesteld, heeft Eriks voormalige collega Wilt Idema, emeritus hoogleraar in Leiden en aan Harvard, ons enorm geholpen met deskundig advies over de betekenis en spelling van de talloze Chinese namen, termen en plaatsen, iets waarvoor we hem erg dankbaar zijn. Onze dank geldt ook de Leidse sinoloog en kunsthistoricus Oliver Moore, die veel gegevens boven water wist te krijgen over de objecten die Tek en Erik in China voor het Rijksmuseum voor Volkenkunde en voor zichzelf aankochten en ons de weg wees in de catalogus.

We hebben de volgorde van de teksten nergens gewijzigd om ‘verhaallijnen’ tot stand te brengen. Dat neemt niet weg dat er wel degelijk rode draden of thema’s te onderscheiden zijn, die in de brieven en dagboek aantekeningen telkens weer opduiken.

De meest in het oog springende verhaallijn is die van het oude en het nieuwe China. Erik kende China door zijn studie natuurlijk vooral uit de boeken en het eerste bezoek aan het echte, levende China was dus een voortdurende ontdekkingstocht, waarbij de vraag in hoeverre het oude, klassieke, keizerlijke China nog voortleefde en in hoeverre het communistische regime het land fundamenteel had veranderd, constant werd gesteld.

Om die vraag te kunnen beantwoorden en meer van China te begrijpen maakten Erik en Tek, zeker in het begin, lange dagen, waarbij zij zich onderdompelden in zowel de cultuur van de elite als in die van de massa. Ze bezoeken avond aan avond film- en theatervoorstellingen, met name

Peking-opera in klassieke en gemoderniseerde vorm, gaan naar tempels en paleizen en werken de belangrijkste musea af. Tegelijk gaan ze overdag naar volkswijken waar verhalenvertellers, poppentheaters, zangers en goochelaars optreden. Het feit dat voor Tek het doel van de expeditie met name was om voor het Leidse Rijksmuseum voor Volkenkunde traditionele gebruiksvoorwerpen aan te kopen hielp daarbij, want het bracht hen automatisch op de markten en naar de winkeldistricten waar de volkskunst te vinden was. Daar vonden ze natuurlijk ook het Chinese ambachtelijke cultuurproduct bij uitstek: eten. Ze aten zowel in driehonderd jaar oude toprestaurants als in marktkroegjes en Erik noteerde vlijtig wat hij naar binnen werkte. Lüxingshe zorgde er daarnaast wel voor dat ook de verworvenheden van het moderne China – in de vorm van fabrieken, laboratoria en landbouwcommunes – een plek in het programma kregen.

Bracht Teks werk hem naar de markten, Eriks werk – het exploreren van de mogelijkheden voor academische samenwerking en uitwisseling van studenten – bracht hem onherroepelijk in contact met de vele lagen van de enorme Chinese staats- en partijbureaucratie. Dat levert een tweede verhaallijn op. Vooral in het dagboek komen de eindeloze omslachtige gesprekken en onderhandelingen vaak aan de orde. Hoewel er in deze periode in ieder geval in sommige delen van de bureaucratie belangstelling was voor intensivering van de samenwerking met het Westen, is het gevoel dat Erik aan de gesprekken overhoudt meestal een van onzekerheid. Hetzelfde gold voor de voortdurende onderhandelingen van het staatstoerismebureau over reis en verblijf (twee maanden, of drie, of vier; wel naar het binnenland, niet naar het binnenland...). Zowel de positieve als de negatieve beslissingen lijken geheel onvoorspelbaar

en het gevoel overgeleverd te zijn aan willekeur is groot, wat natuurlijk weer leidt tot constante speculatie over de beweegredenen van de Chinezen.

Een derde verhaallijn is die van de relatie met de eigen 'achterban'. Voor Erik was dat de Nederlandse ambassade, en met name de tweede secretaris Roland van den Berg. Van den Berg was een mede-sinoloog, die net als Erik in Leiden was opgeleid, maar heel anders dan Erik kende hij China ook van binnenuit, omdat hij er, in 1930 geboren als zoon van de consul in Shanghai, de eerste tien jaar van zijn leven had doorgebracht.⁸ Erik werd vanaf de eerste dag enorm door Van den Berg geholpen en daar was hij oprecht dankbaar voor, maar het weerhield hem er niet van in brieven en dagboek soms scherpe opmerkingen te maken over het diplomatieke milieu en over de westerlingen in China in het algemeen. Voor Tek was de groep die het meest 'eigen' was, die van de Nederlands-Indische Chinezen die zich na de oorlog, meestal als medisch specialist, in China gevestigd hadden in dezelfde periode waarin hijzelf naar Nederland was gekomen. Ontmoetingen en discussies met deze *huaqiao* ('overseas Chinese') waren moeilijk, maar ook interessant, omdat deze groep, die door de Chinese regering als onmisbaar werd beschouwd en dus speciale privileges genoot, bestond uit mensen die zowel insider als outsider waren.

Ten slotte komen in de brieven en in het dagboek natuurlijk de menselijke aspecten aan de orde die op iedere reis, en zeker iedere lange reis, een rol spelen: ziekte en ongemak,

8 Roland van den Berg zou later, in 1986, benoemd worden tot ambassadeur in Beijing. Hij maakte daar mee hoe het studentenprotest in 1989 hardhandig werd onderdrukt en hoe het staatsbezoek van Koningin Beatrix op het allerlaatste moment (haar hofhouding zat al in het regeringsvliegtuig op de startbaan van Schiphol) werd afgeblazen.

ergernissen aan de reisgenoot (hoewel Erik en Tek alles bij elkaar genomen eigenlijk een heel goed team vormden) en heimwee. Heimwee was mede een gevolg van de – voor ons anno 2015 volstrekt niet meer voorstelbare – isolatie waarin de reizigers in China zich bevonden. Internet was nog sciencefiction. Telefonisch contact met Nederland was er niet. Telegrammen waren voor noodgevallen. Brieven deden er gemiddeld een week over. Buitenlandse kranten waren niet te koop. Van wat buiten China – en zelfs *in* China – gebeurde kregen Erik en Tek maar heel weinig mee, en dat dan meestal nog ofwel gefilterd door de Chinese partijmedia, ofwel met grote vertraging. Terwijl er toch in die buitenwereld in het najaar dingen gebeurden die de feestvierders zich op dat verjaardagsfeestje van 13 september niet hadden kunnen voorstellen. Dat er Amerikaanse presidentsverkiezingen waren, en Olympische Spelen in Tokyo was van tevoren bekend, maar de afzetting van Nikita Chroesjtjov als partijleider in de Sovjet-Unie en de ontploffing van de eerste Chinese atoombom waren complete verrassingen. Als er één ding is, wat de teksten in dit boekje duidelijk maken, is het wel hoe weinig de wereld vijftig jaar geleden nog één was; hoe ver weg, met andere woorden, het Verre Oosten daadwerkelijk was.